

ประเทศไทยกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน Thailand Sustainable Development

อิทธิศักดิ์ จิราภรณ์วารี* และศุภกฤต ทวีสง่า

Ittisak Jirapornvaree* and Suppakit Taweesa

นักศึกษาปริญญาเอก คณะบริหารการพัฒนาสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

Ph.D. in Graduate School of Environmental Development Administration, Received 8 July 2022

National Institute of Development Administration Revised 19 July 2022

Email: ittisakji@gmail.com Accepted 29 July 2022

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการศึกษาเอกสารรวบรวมแนวคิด หลักการ และความก้าวหน้าในการขับเคลื่อนประเทศไทยไปสู่เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ โดยพบว่า ความยั่งยืนของโลกใบนี้ขึ้นอยู่กับหลักการ 3 ประการ คือ 1) ความหลากหลายของสิ่งมีชีวิต (Biodiversity) 2) แหล่งพลังงาน (Solar Power) และ 3) วัฏจักรของธาตุอาหาร (Nutrient Cycling) ที่เป็นองค์ประกอบที่สำคัญต่อการนำมาเป็นพื้นฐานที่ต้องคำนึงถึงในการพัฒนาที่ยั่งยืนให้มีความเหมาะสมกับบริบทของประเทศไทย ทั้งนี้แนวคิดที่สำคัญในการขับเคลื่อนประเทศไทยสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนที่สำคัญ 2 แนวทางคือ แนวคิดพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน และศาสตร์พระราชากับการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยหลักการที่สำคัญและเป็นที่ยอมรับในระดับนานาชาติ คือ หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นปรัชญาที่มีประโยชน์ต่อประเทศไทยและนานาประเทศ และสามารถเริ่มได้จากการสร้างภูมิคุ้มกันในตนเอง สู่หมู่บ้าน และสู่เศรษฐกิจในวงกว้างขึ้นในที่สุด นอกจากนี้ความมุ่งมั่นของประเทศไทยในการขับเคลื่อนประเทศให้บรรลุเป้าหมายของ SDGs ทั้ง 17 เป้าหมายในปี 2573 นั้นประเทศไทยถูกจัดอันดับอยู่ในลำดับที่ 55 จาก 149 ประเทศ มีคะแนนรวมอยู่ที่ 62.20 คะแนน โดยเป้าหมายที่ประสบความสำเร็จมากที่สุดคือ เป้าหมายที่ 1 การยุติปัญหาความยากจน ในทางกลับกันเป้าหมายที่เป็นเรื่องจำเป็นเร่งด่วนที่ประเทศไทยต้องให้ความสำคัญและเร่งมือในการพัฒนามีทั้งหมด 6 เป้าหมาย คือ 1) การขจัดความหิวโหย 2) การมีสุขภาพและความเป็นอยู่ที่ดี 3) อุตสาหกรรมนวัตกรรมและโครงสร้างพื้นฐาน 4) การรับมือกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ 5) การใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศทางบก และ 6) สังคมสงบสุข ยุติธรรม และการไม่แบ่งแยก นับเป็นก้าวสำคัญและเป็นเรื่องท้าทายของประเทศไทยในการขับเคลื่อนให้บรรลุเป้าหมายของ SDGs ทั้ง 17 เป้าหมายในอนาคต

คำสำคัญ เศรษฐกิจพอเพียง, การพัฒนาอย่างยั่งยืน, ประเทศไทย

Abstract

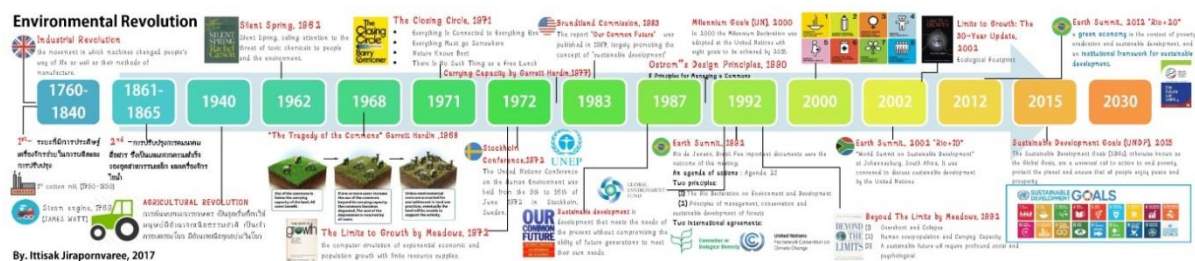
This article is a collection of Thailand's concepts, principles, and progressive movements to sustainable development goals. It found that world sustainability comprises biodiversity, solar power, and nutrient cycling. There are crucial elements to be considered in sustainable development appropriate to Thailand's context. Two important concepts that drove Thailand into sustainable development were Buddhist Sustainable Development and The King's Philosophy of Sustainable Development. The vital principle accepted internationally is the Philosophy of Sufficiency Economy, which benefits Thailand and other countries. Moreover, it can start from self-immunity to the village—moreover, Thailand's commitment to achieve its goal of 17 SDGs in 2030. Thailand was ranked 55th out of 149 countries, with a total score of 62.20. Thailand's successful goal is Goal 1 (Ending Poverty). Meanwhile, The goal is to focus on and accelerate the development of 6 goals: hunger, Good health and Well-being, Industry Innovation and Infrastructure, Climate Action, Life on land and Peace, Justice, and Strong institutions. This is an important and challenging step for Thailand to achieve its goals in the future.

Keywords Sufficiency Economy Philosophy, Sustainable Development, THAILAND

1. บทนำ

ผลจากการพัฒนาเศรษฐกิจของนานาประเทศทั่วโลก ส่งผลให้เกิดการพัฒนาด้านเศรษฐกิจในทิศทางที่ดีขึ้น แต่ในทางตรงกันข้ามสังคม และสิ่งแวดล้อมกลับมีปัญหา การพัฒนาไม่มีคุณภาพและไม่ยั่งยืนจากพฤติกรรมการผลิตและบริโภคที่ไม่เหมาะสมของประชากรโลกส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรโลกทั้งในปัจจุบันและรุ่นต่อไปในอนาคต ซึ่งสอดคล้องกันกับ Supachet Chansarn (2013) ที่ได้ศึกษาในบริบทของประเทศไทยในปี 1971-2008 จากผลของการพัฒนาดังกล่าวนั้นทำให้นานาประเทศทั่วโลกได้ทบทวนผลของการดำเนินงานที่ผ่านมาหนึ่งในการประชุมด้านสิ่งแวดล้อมโลกในปี 2012 ได้มีการเสนอแนวคิดเศรษฐกิจสีเขียว (Green Economy) ส่งผลให้แนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนกลับมาได้รับความสนใจ มากไปกว่านั้นในปี 2015 กระแสตอบรับการพัฒนายั่งยืนโดยการกำหนดเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals; SDGs) ที่ครอบคลุมการพัฒนาทั้งหมด 5 ด้าน ครอบคลุมทั้งหมด 17 ประเด็น เพื่อเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนแทนการเสริมสร้างมาตรฐานชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนที่ ซึ่งเป็นทิศทางใน Millennium Development Goals; MDGs (United Nations Thailand, 2015) ที่ทุกประเทศทั่วโลกต่างกำหนดทิศทางใน

การพัฒนาประเทศของตนให้มีความมั่นคงและยั่งยืนในบริบทของตนเอง จากการพัฒนาดังกล่าวสามารถสรุปเป็น
แนวทางการปฏิวัติและเหตุการณ์ที่สำคัญด้านสิ่งแวดล้อมได้ดังภาพที่ 1

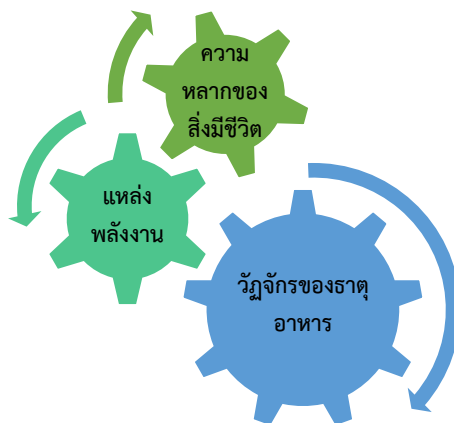

ภาพที่ 1 วิวัฒนาการด้านสิ่งแวดล้อม

สำหรับประเทศไทย ได้มีนักวิชาการหลายท่านพยายามอธิบายความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนให้ชัดเจนยิ่งขึ้น หนึ่งในนั้นคือแนวคิดของพระธรรมปิฎก พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2556) ได้อธิบาย การพัฒนาที่ยั่งยืนว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืนมีลักษณะที่เป็นบูรณาการ (Integrated) คือทำให้เกิดเป็นองค์รวม (Holistic) กล่าวคือองค์ประกอบทั้งหลายที่เกี่ยวข้องจะต้องมาประสานกันครบองค์และมีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง คือ มีดุลยภาพ (Balance) หรือพูดอีกนัยหนึ่ง คือ การทำให้กิจกรรมของมนุษย์สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ” นั่นก็คือการกำหนดแนวทางการพัฒนาจะต้องคำนึงถึงปัจจัยด้านมนุษย์โดยให้คุณค่า ทางวัฒนธรรมรวมอยู่ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมรวมทั้งการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมด้วยดังนั้นตามแนวคิด ของพระธรรมปิฎก จึงสามารถสรุปได้ว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาที่ครอบคลุมการพัฒนาในทุกด้านและทุกมิติ กล่าวคือ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จิตใจ วัฒนธรรม ฯลฯ โดยมีคนเป็นศูนย์กลางหรือเป้าหมายของการพัฒนาเพื่อให้คนอยู่ดีกินดีและมีความสุข ทุกคนในรุ่นนี้และรุ่นต่อไป”

ทั้งนี้สำหรับประเทศไทย ได้กำหนดทิศทางของ การพัฒนาและได้ให้คำนิยามไว้ว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทย เป็นการพัฒนาที่ต้องคำนึงถึงความเป็นองค์รวมของทุกๆ ด้านอย่างสมดุล บนพื้นฐานของทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทย ด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกกลุ่ม ด้วยความเอื้อ-อาทรเคารพซึ่งกันและกันเพื่อความสามารถในการพึ่งตนเอง และคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างเท่าเทียม” นับได้ว่าเป็นหนึ่งในแนวทางที่สำคัญในการพัฒนาประเทศไทยภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) จนในปัจจุบันแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2560) ซึ่งเป็นกรอบทิศทางการพัฒนาประเทศให้มีการเติบโตอย่างสมดุลทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

นอกจากนี้ G. Tyler Miller and Scott Spoolman (2015); UMHELLOO (2015) ยังได้กล่าวถึงความยั่งยืนของโลกใบนี้ พบว่าขึ้นอยู่กับหลักการ 3 ประการ ที่แสดงดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 หลัก 3 ประการองค์ประกอบของความยั่งยืน

จากภาพที่ 2 อธิบายได้ว่า 1) ความหลากหลายของสิ่งมีชีวิต (*Biodiversity*) (Shahid Naeem, Robin Chazdon, J. Emmett Duffy, Case Prager, & Boris Worm, 2018; Zedan, 2002) กล่าวคือความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของระบบนิเวศที่มีความจำเป็นต่อการผลิตสินค้าและบริการของภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม การท่องเที่ยว อาชีพ น้ำ อากาศ รวมถึงการบริการของระบบนิเวศ เป็นต้น 2) แหล่งพลังงาน (*Solar Power*) Sadhu, Chakraborty, Das, and Sadhu (2015); (Saeed D. Foroudastan & Olivia Dees, 2006) เป็นอีกหนึ่งองค์ประกอบที่สำคัญที่ก่อให้เกิดความยั่งยืน และมีความสัมพันธ์กันกับสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศของโลกใบนี้ ที่ซึ่งเป็นแหล่งพลังงานภายในห่วงโซ่อาหาร การสะสมของแหล่งพลังงานฟอสซิลที่เป็นแหล่งพลังงานหลักในการนำมาใช้ในปัจจุบัน รวมถึงแหล่งพลังงานทางเลือกที่จะนำมาใช้ทดแทนในอนาคตและ 3) วัฏจักรของธาตุอาหาร (*Nutrient Cycling*) (Green Alliance, 2007; I. Láng, 1995) อธิบายได้ว่า การหมุนเวียนของสารอินทรีย์และสารอนินทรีย์ที่เป็นธาตุองค์ประกอบของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตในระบบนิเวศนั้นเป็นวงจรที่มีการหมุนเวียนทดแทนซึ่งกันและกัน อาทิ การสังเคราะห์แสงของพืช จะมีการปลดปล่อยก๊าซออกซิเจน (O_2) ที่มนุษย์ใช้ในกระบวนการหายใจ และปลดปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ (CO_2) คืนกลับเพื่อให้พืชใช้ในกระบวนการสังเคราะห์แสง นอกจากนี้จุลินทรีย์ ที่มีหน้าที่ในการย่อยสลายสารอินทรีย์และสารอนินทรีย์ ก็ยังใช้ประโยชน์จากก๊าซดังกล่าวในการดำเนินกิจกรรมของตนอีกด้วย ที่สอดคล้องกับ Commoner (1971) ที่กล่าวว่า “Everything must go somewhere.”

ด้วยเหตุนี้เองหลัก 3 ประการที่เป็นองค์ประกอบที่สำคัญต่อการนำมาเป็นพื้นฐานที่ต้องคำนึงถึงในการพัฒนาที่ยั่งยืนให้มีความเหมาะสมกับบริบทของประเทศไทยที่ซึ่งสอดคล้องกันกับกฎทางนิเวศ 4 ข้อ ของแบร์คอมมอนเนอร์ ที่ว่า “Everything is connected to everything else.” (Commoner, 1971)

2. หลักการ แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

2.1 แนวคิดพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) มีรากฐานความคิดว่าคนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติอยู่ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยเช่นเดียวกัน จึงสามารถใช้ชีวิตร่วมกันอย่างกลมกลืน (สุทธิพร รัตนธรร ทรัพย์ธา, 2554) ความสอดคล้องระหว่างแนวพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน กระบวนการผลิตและการบริโภคที่ยั่งยืนมีหลักไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วย (1) ศีล (2) สมาธิและ (3) ปัญญา ทำให้เกิดความสุข ความมั่นคงของชีวิตที่แท้จริง มีการปฏิบัติที่มีลักษณะเป็นทางสายกลาง ยอมรับความจริงของธรรมชาติซึ่งเชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อม สืบเนื่องจากการผลิตและการบริโภคก่อให้เกิดของเสียและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและรบกวนต่อสิ่งมีชีวิตและเกิดความเสียหายกับทรัพยากรธรรมชาติและยอมรับ ความจริงเกี่ยวกับขีดจำกัด (Carrying Capacity) ของทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาที่ยั่งยืนมีลักษณะลดความทุกข์หรือเพิ่มความสุขรักษาระบบการผลิตและการบริโภคให้ยั่งยืน แบ่งปันช่วยเหลือผู้ที่ขาดแคลนให้พ้นทุกข์ ดังนั้นแนวคิดนี้จึงวัดการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยความสุขโดยเรียกตัวชี้วัดผลผลิตความสุขว่าผลผลิตความสุขมวลรวม (Gross National Happiness; GNH) นอกจากนี้ทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) เน้นการนำไปปฏิบัติที่มีความพอประมาณทั้งการผลิตและการบริโภค ไม่ให้เกิดความจำเป็นไม่เบียดเบียนตนเอง สิ่งมีชีวิต ทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ที่อยู่รอบตัวเรา ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน รู้จักประมาณตนเอง

สรุปได้ว่าหลักเหตุผลที่ทำให้เชื่อว่าแนวคิดพุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืน คือ 1) หลักความจริงของธรรมชาติ ที่ซึ่งสอดคล้องกันกับกฎทางนิเวศ 4 ข้อ ของแบร์รี คอมมอนเนอร์ ที่ว่า “Nature know best” (Commoner, 1971) 2) ไตรสิกขา 3) มัชฌิมาปฏิปทา ทางสายกลาง 4) ความจำเป็น (Need) และ 5) สันติสุข (พิราวรรณ ชนะพาห์, 2551)

2.2 ศาสตร์พระราชากับการพัฒนาที่ยั่งยืน

ตลอดระยะเวลาหลายปี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (ในหลวงรัชกาลที่ 9) ได้ทรงงานและพระราชทานศาสตร์ในการพัฒนาประเทศมากมาย โดยในระยะแรกระหว่างปี พ.ศ. 2489 - 2510 มีพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวกับการแพทย์และการสาธารณสุข อาทิ มูลนิธิอานันทมหิดล โครงการหน่วยแพทย์พระราชทาน เป็นต้น นับเป็นก้าวแรกของการเริ่มพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศที่สอดคล้องกันกับเป้าหมายของ MDGs ที่เน้นเรื่องคุณภาพชีวิตของมนุษย์เป็นสำคัญ ต่อมาในปี พ.ศ. 2511 - 2530 นับเป็นการก้าวหน้าอย่างต่อเนื่องตามวิถึแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีหลักการสำคัญของทุกเรื่องคือความเรียบง่าย ดังที่ได้ทรงใช้คำว่า “Simplify” หรือ “Simplicity” กล่าวคือ

โครงการต่าง ๆ จำเป็นต้องเรียบง่ายไม่ยุ่งยากสลับซับซ้อน ทั้งในแนวความคิดและด้านเทคนิควิชาการจะต้อง สมเหตุสมผล ทำได้รวดเร็ว และสามารถแก้ไขปัญหาให้ ก่อประโยชน์ได้จริง ตลอดจนมุ่งไปสู่วิถีแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainability) โดยศึกษาและวิจัย หาวิธีแก้ไขปัญหาต่าง ๆ โดยระยะแรกเป็นโครงการที่เกี่ยวกับด้าน เกษตรกรรม อาทิ โครงการหลวงโครงการผนหลวง และการพัฒนาและอนุรักษ์ดิน เป็นต้น จากความก้าวหน้า ทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี นับเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างความเจริญก้าวหน้าให้กับประเทศในหลวง รัชกาลที่ 9 ได้ให้ความสำคัญกับด้านดังกล่าวเป็นอย่างมาก โดยในปี พ.ศ. 2531 - 2540 ทรงเน้นการพัฒนาในด้าน ดังกล่าวเพื่อสร้างความสมดุล ความมั่นคง และความยั่งยืนของประเทศ ด้วยพระปรีชาสามารถของท่านและ ความสำเร็จที่เกิดขึ้นและเป็นที่รู้จักคือ กังหันน้ำชัย - พัฒนา ซึ่งนับเป็นความสำเร็จและเป็นที่ยอมรับในระดับสากล นอกจากนี้ยังเกิดสถาบันที่มีภารกิจเกี่ยวกับด้านวิจัยและพัฒนาของประเทศต่าง ๆ มากมาย

จากวิกฤตทางเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 จึงได้มีพระราชดำริที่สำคัญ และเป็นพื้นฐานในการพัฒนา ประเทศจนถึงปัจจุบันให้มีภูมิคุ้มกันยามวิกฤตและช่วยให้ฟื้นตัวได้รวดเร็ว คือ หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็น ทั้งหลักคิด และแนวทางปฏิบัติตนของแต่ละบุคคล และองค์การในทุกระดับ โดยคำนึงถึง 3 หลักการ ได้แก่ 1) ความพอประมาณกับศักยภาพของตนเองและสภาวะแวดล้อมตามความเป็นจริง 2) ความมีเหตุมีผลบนพื้นฐาน ความถูกต้อง และ 3) การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเอง ภายใต้อันตรายสำคัญ คือ 1) ความรู้ และ 2) คุณธรรม (Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Thailand, 2016) ดังแสดงภาพที่ 3

นับเป็นก้าวสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยโดยหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้ถูกบรรจุ ลงในแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 9 จนถึงปัจจุบัน ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) มากไปกว่านั้นหลักปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียงได้รับการเชิดชูเป็นอย่างสูงจากองค์การสหประชาชาติ โดยนายโคฟี อันนัน ในฐานะเลขาธิการ องค์การสหประชาชาติ ได้ทูลเกล้าฯ ถวายรางวัลความสำเร็จสูงสุดด้านการพัฒนามนุษย์ แต่พระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวฯ (ในหลวงรัชกาลที่ 9) และได้มีปาฐกถาถึงหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงว่า เป็นปรัชญาที่มี ประโยชน์ต่อประเทศไทยและนานาชาติ และสามารถเริ่มได้จากการสร้างภูมิคุ้มกันในตนเองสู่หมู่บ้าน และสู่ เศรษฐกิจในวงกว้างขึ้นในที่สุด นับได้ว่าศาสตร์พระราชากับงานพัฒนาที่ยั่งยืนของในหลวงรัชกาลที่ 9 ตลอด ระยะเวลาทรงงานได้ก่อให้เกิดโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ 4,741 โครงการ โดยในปัจจุบันมีศูนย์การเรียนรู้ ตามแนวพระราชดำริทั้งหมด 129 ศูนย์ และศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงทั้งหมด 47 ศูนย์ (สำนักงาน คณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.), 2560) ถือได้ว่าเป็น การก้าวเดินที่สำคัญของประเทศไทยที่จะเกิดการพัฒนาที่มีความมั่นคงและยั่งยืนในอนาคต

ภาพที่ 3 หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ที่มา: มูลนิธิมันพัฒนา, 2560

2.3 การบริหารจัดการอย่างยั่งยืน

Kitikorn Charmondusit, Shabbir H. Gheewala, and Thumrongrut Mungcharoen (2016) ได้กล่าวถึงนวัตกรรมเพื่อการผลิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม โดยให้ความสำคัญใน 2 ด้าน คือ 1) ด้านเทคโนโลยี ที่เน้นการพัฒนาการผลิตภัณฑ์ และกระบวนการผลิตโดยอาศัยนวัตกรรมที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม 2) ด้านการประเมินอาทิ การประเมินวัฏจักรคาร์บอนของผลิตภัณฑ์ การประเมินรอยเท้าของผลิตภัณฑ์ การประเมินวัฏจักรชีวิตของผลิตภัณฑ์ เป็นต้น เช่นเดียวกับ Caiado, de Freitas Dias, Mattos, Quelhas, and Leal Filho (2017) ที่ได้กล่าวถึงเครื่องมือ ประสิทธิภาพเชิงนิเวศเศรษฐกิจ (Eco - efficiency; EE) ที่ใช้ในการตัดสินใจทางด้านการเงิน ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อมที่ดียิ่งขึ้น

นอกจากนี้กรอบการบริหารจัดการอย่างยั่งยืนซึ่งครอบคลุมทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ภายใต้อำนาจหลักบรรษัทภิบาลที่ดี เพื่อให้เกิดการดำเนินงานที่สอดคล้องกันในทุกธุรกิจ โดยกำหนดเป้าหมาย และแนวทางการดำเนินงานให้ทุกธุรกิจนำไปปฏิบัติการพัฒนาอย่างยั่งยืน 1) ด้านเศรษฐกิจ สามารถดำเนินการได้โดยการรักษาความเป็นเลิศในการดำเนินงาน การลงทุนวิจัยและพัฒนา เพื่อสร้างสินค้าและบริการที่มีมูลค่าเพิ่มการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์อย่างรวดเร็ว เพื่อสอดคล้องกับสถานการณ์ การพัฒนาบุคลากร เพื่อมุ่งสู่องค์กรแห่งนวัตกรรม และการสนับสนุนเศรษฐกิจชุมชน 2) ด้านสังคม โดยการกำกับดูแลกิจการที่ดี การประกอบธุรกิจด้วยความเป็นธรรม การเคารพสิทธิมนุษยชนและการปฏิบัติต่อแรงงานอย่างเป็นธรรม ความรับผิดชอบต่อผู้บริโภค การร่วมพัฒนาชุมชนและสังคม และการสร้างนวัตกรรมและการเผยแพร่ นวัตกรรมจากการดำเนินความรับผิดชอบต่อสังคม และ 3) ด้านสิ่งแวดล้อม ดำเนินการโดยการพัฒนาระบบการผลิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม การวิจัยและพัฒนาสินค้าและบริการที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม ที่สำคัญการสร้างความจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม

ทั้งนี้แนวทางในการนำไปปฏิบัติสามารถดำเนินการด้วย 5 ขั้นตอน ดังนี้ 1) การทำความเข้าใจ (Understanding the SDGs) ทำความเข้าใจถึงหลักการ แนวทางของเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) 2) การจัดลำดับก่อนหลัง (Defining priorities) ทำการประเมินและจัดลำดับความสำคัญของประเด็นเร่งด่วนก่อนและหลัง เพื่อเพิ่มโอกาสและลดความเสี่ยง 3) การตั้งเป้าหมาย (Setting goals) การตั้งเป้าหมายมีความสำคัญต่อความสำเร็จทางธุรกิจและช่วยให้สนับสนุนประสิทธิภาพของงานที่ดีขึ้นทั่วทั้งองค์กร ความเป็นผู้นำแสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นในการพัฒนาอย่างยั่งยืน 4) การบูรณาการ (Integrating) การบูรณาการความยั่งยืนเข้ากับธุรกิจหลักและการกำกับดูแล การพัฒนาทั่วทุกฟังก์ชันภายในองค์กร เป็นกุญแจสำคัญในการบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ เพื่อติดตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดร่วมกัน และ 5) การรายงานและการสื่อสาร (Reporting and communicating) SDGs ช่วยให้องค์กรสามารถรายงานข้อมูลเกี่ยวกับประสิทธิภาพการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้โดยใช้ตัวชี้วัดร่วมกัน และลำดับความสำคัญที่ใช้ร่วมกันสนับสนุนให้องค์กรสร้างช่องทางการสื่อสารกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ซึ่งขั้นตอนดังกล่าวแสดงดังภาพที่ 4

ภาพที่ 4 ขั้นตอนการประยุกต์ SDGs กับองค์กร

ที่มา: ดัดแปลงจาก Bertazzi, Gomme, & Whelan, 1997

2.4 การขับเคลื่อนประเทศไทยไปสู่เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ

ความมุ่งมั่นของประเทศไทยในการขับเคลื่อนประเทศให้บรรลุเป้าหมายของ SDGs ทั้ง 17 เป้าหมายในปี พ.ศ. 2573 โดยการจัดอันดับล่าสุดของ Sustainable Development Solutions Network ร่วมกับ the Bertelsmann Stiftung เพื่อให้ทราบถึงประเด็นเร่งด่วน และสามารถจัดอันดับความสำคัญของการพัฒนาในด้านต่างๆ เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย ซึ่งจากการประเมินสถานการณ์ SDGs ของแต่ละประเทศและรายงานใน SDG Index and Dashboards พบว่า ประเทศไทยถูกจัดอยู่ในลำดับที่ 55 จาก 149 ประเทศ มีคะแนนรวมอยู่ที่ 62.20 คะแนน (Sustainable Development Solutions Network, 2016) โดยอันดับ 1 คือประเทศสวีเดน คะแนน 84.50 รองลงมาคือประเทศเดนมาร์ก คะแนน 83.90 และประเทศนอร์เวย์ คะแนน 82.30 เมื่อทำการเปรียบเทียบกับประเทศในอาเซียนซึ่งแสดงดังตารางที่ 2-1

ตารางที่ 2-1 อันดับความก้าวหน้าการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนของกลุ่มประเทศอาเซียน ปี ค.ศ. 2016

ประเทศ	อันดับ	คะแนน
สิงคโปร์	28	74.60
ไทย	55	62.20
มาเลเซีย	63	61.70
เวียดนาม	83	57.60
ฟิลิปปินส์	91	55.50
อินโดนีเซีย	96	54.40
ลาว	98	49.90
พม่า	121	44.50
กัมพูชา	132	44.40

ที่มา: ดัดแปลงจาก Sustainable Development Solutions Network, 2016

เป้าหมายเดียวที่ประเทศไทยประสบความสำเร็จคือ เป้าหมายที่ 1 การยุติปัญหาความยากจน ซึ่งเป็นหนึ่งในผลการดำเนินงานด้านความยากจนที่ดีมาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่การพัฒนาในอดีตที่ผ่านมาที่ไทยสามารถทำได้ และสามารถบรรลุเป้าหมายความยากจนแห่งสหประชาชาติ โดยในรายงานระบุว่า สัดส่วนประชากรที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจนของประเทศลดลงจาก 25.80 ล้านคนในปี พ.ศ. 2543 เหลือ 4.80 ล้านคนในปี พ.ศ. 2558 ในทางกลับกันเป้าหมายที่เป็นเรื่องจำเป็นเร่งด่วนที่ประเทศไทยต้องให้ความสำคัญและเร่งมือในการพัฒนามีทั้งหมด 6 เป้าหมาย คือ 1) การขจัดความหิวโหย (เป้าหมายที่ 2) 2) การมีสุขภาพและความเป็นอยู่ที่ดี (เป้าหมาย

ที่ 3) 3) อุตสาหกรรมนวัตกรรมและโครงสร้างพื้นฐาน (เป้าหมายที่ 9) 4) การรับมือกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (เป้าหมายที่ 13) 5) การใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศทางบก (เป้าหมายที่ 15) และ 6) สังคมสงบสุข ยุติธรรม และการไม่แบ่งแยก (เป้าหมายที่ 16) (ไทยพับลิก้า, 2560) แสดงดังตารางที่ 2 -2

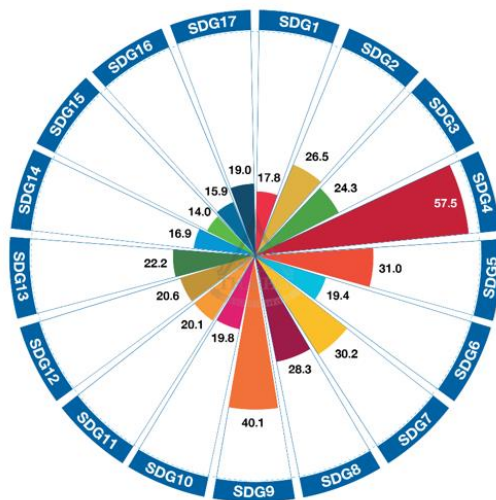
ตารางที่ 2 -2 ความก้าวหน้าของประเทศไทยกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

สถานะ	เป้าหมาย	คะแนน (ประเทศไทย)	คะแนน (ภูมิภาค อาเซียน)
	เป้าหมายที่ 1 : จัดความยากจน	99.91	83.66
	เป้าหมายที่ 2: จัดความหิวโหย	53.49	47.09
	เป้าหมายที่ 3: การมีสุขภาพและความเป็นอยู่ที่ดี	62.49	61.24
	เป้าหมายที่ 4: การศึกษาที่เท่าเทียม	77.60	70.06
	เป้าหมายที่ 5: ความเท่าเทียมทางเพศ	66.01	55.76
	เป้าหมายที่ 6: การจัดการน้ำและสุขาภิบาล	94.69	80.97
	เป้าหมายที่ 7: พลังงานสะอาดที่ทุกคนเข้าถึงได้	77.52	58.49
	เป้าหมายที่ 8: การจ้างงานที่มีคุณค่าและการเติบโตทางเศรษฐกิจ	71.95	59.55
	เป้าหมายที่ 9: อุตสาหกรรม นวัตกรรม โครงสร้างพื้นฐาน	35.58	24.27
	เป้าหมายที่ 10: ลดความเหลื่อมล้ำ	62.92	68.64
	เป้าหมายที่ 11: เมืองและถิ่นฐานมนุษย์อย่างยั่งยืน	64.05	56.28
	เป้าหมายที่ 12: แผนการบริโภคและการผลิตที่ยั่งยืน	42.73	39.86
	เป้าหมายที่ 13: การรับมือการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ	58.89	69.84
	เป้าหมายที่ 14: การใช้ประโยชน์จากมหาสมุทรและทรัพยากรทางทะเล	50.86	37.29
	เป้าหมายที่ 15: การใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศทางบก	59.23	46.22
	เป้าหมายที่ 16: สังคมสงบสุข ยุติธรรม ไม่แบ่งแยก	49.30	56.37
	เป้าหมายที่ 17: ความร่วมมือเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	29.21	21.18

ประสบความสำเร็จ
 อยู่ในจุดที่ต้องระมัดระวัง
 ต้องการการปรับปรุง

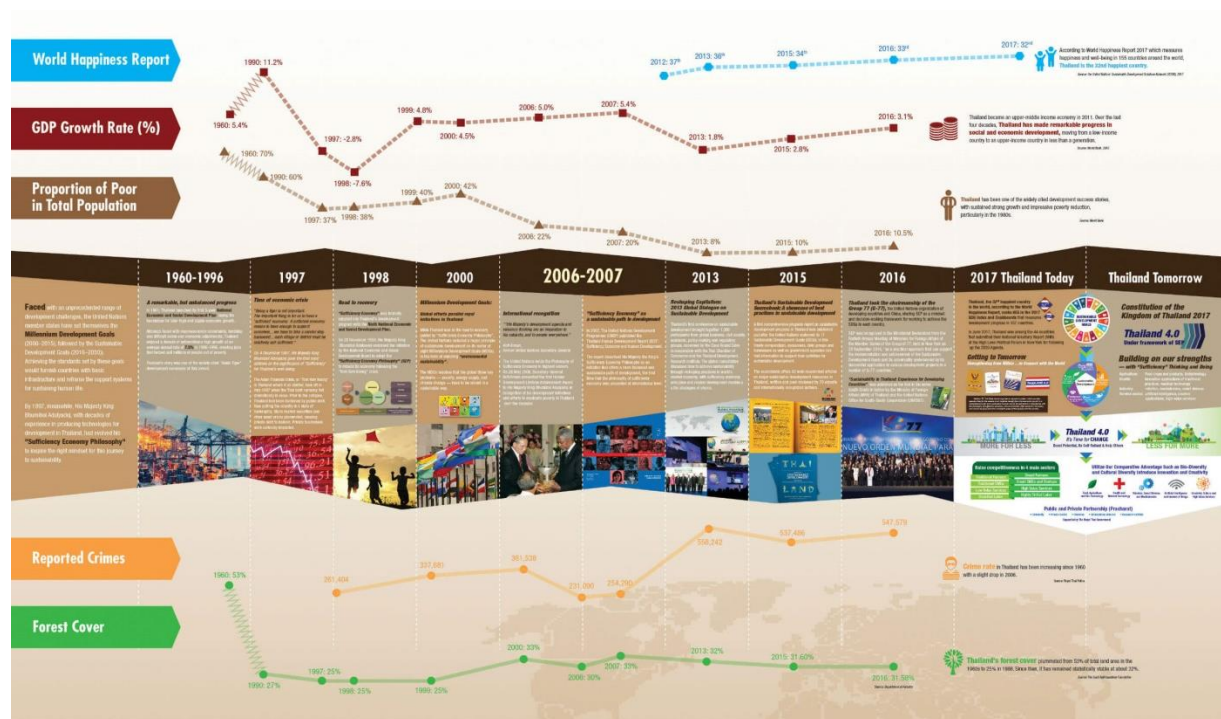
ที่มา: ดัดแปลงจาก Baxter & Grossman, 2017

จากการเปิดเผยข้อมูลการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับ SDGs โดยจากการสำรวจของสถาบันไทยพัฒน์ (2560) พบว่าองค์กรส่วนใหญ่ มีการดำเนินงานที่ตอบสนองต่อ SDGs สูงสุด 3 อันดับแรก คือ เป้าหมายด้านการศึกษามากสุดที่ร้อยละ 57.50 รองลงมาคือ เป้าหมายด้านอุตสาหกรรม นวัตกรรม และโครงสร้างพื้นฐาน ร้อยละ 40.10 และเป้าหมายด้านความเท่าเทียมทางเพศ ร้อยละ 31.00 ตามลำดับ แสดงดังภาพที่ 5

ภาพที่ 5 การดำเนินงานที่ตอบสนองต่อ SDGs ของภาคธุรกิจ
ที่มา: สถาบันไทยพัฒน์, 2560

การขับเคลื่อนประเทศไทยให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าวนี้มีความจำเป็นที่ต้องอาศัยความร่วมมือของทุกภาคส่วนในการขับเคลื่อนประเทศไทยให้บรรลุเป้าหมาย โดยมี 2 องค์กรที่มีส่วนสำคัญในการผลักดัน คือ มูลนิธิมั่นพัฒนา (Thailand Sustainable Development Foundation; TSDF) และสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (Thailand Development Research Institute; TDRI) นอกจากนี้มีการตั้งคณะกรรมการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (กพย.) โดยมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน ทำหน้าที่เป็นกลไกระดับชาติ ในการกำหนดนโยบายกรอบทิศทางและยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศให้สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนด้วยแนวทางดำเนินงานในระยะสั้น ระยะกลาง และระยะยาว พร้อมทั้งการขับเคลื่อน SDGs ในระดับพื้นที่ แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีความเหลื่อมล้ำมากและยังขาดความพร้อม กลุ่มที่มีศักยภาพพร้อมต่อการขับเคลื่อน และกลุ่มที่มีความเข้มแข็งและขยายผลได้ ดังนั้นเส้นทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนของประเทศไทยที่จัดทำโดย มูลนิธิมั่นพัฒนา (2560) สรุปได้ดังภาพที่ 6

ภาพที่ 6 เส้นทางการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย

ที่มา: มูลนิธิมั่นพัฒนา, 2560

3. สรุป

พื้นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นมีความจำเป็นที่ต้องเริ่มจากหลัก 3 ประการ คือ 1) ความหลากหลายของสิ่งมีชีวิต ที่ซึ่งยังมีความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตมากเท่าใดความยั่งยืนก็มีเพิ่มขึ้นเท่านั้น (Stockholm Resilience Centre) 2) แหล่งพลังงาน และ 3) วัฏจักรของธาตุอาหารที่เป็นองค์ประกอบที่สำคัญต่อการนำมาเป็นพื้นฐานที่ต้องคำนึงถึงในการพัฒนาที่ยั่งยืนให้มีความเหมาะสมกับบริบทของประเทศไทยที่ซึ่งสอดคล้องกันกับกฎทางนิเวศ 4 ข้อ ของแบร์รี คอมมอน-เนอร์ (Commoner, 1971) และสอดคล้องกันกับแนวพุทธในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) มีรากฐานความคิดว่าคนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติอยู่ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยเช่นเดียวกัน ดังนั้นแนวคิดพุทธศาสนาจึงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืน อันประกอบด้วย 1) หลักความจริงของธรรมชาติ 2) ไตรสิกขา 3) มัชฌิมาปฏิปทาทางสายกลาง 4) ความจำเป็น (Need) และ 5) สันติสุข เป็นต้น (พิราวรรณ ชนะพาร์, 2551)

นอกจากนี้การดำเนินงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนของประเทศไทยในภาคอุตสาหกรรมได้นำหลักการพัฒนาอุตสาหกรรมสีเขียวมาใช้ในการส่งเสริมและพัฒนาอุตสาหกรรมในประเทศไทยให้มีการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจในขณะเดียวกันยังคำนึงถึงด้านสังคม และสิ่งแวดล้อมไปควบคู่กันเพื่อให้เกิด

ความสมดุลของการพัฒนา ทั้งนี้หลักการทุนทางสังคม กับการวิเคราะห์กรอบระบบนิเวศเพื่อการจัดการทรัพยากร อย่างยั่งยืน ยังเป็นอีกหลักการหนึ่งที่ใช้ในการวิเคราะห์และอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละสถานการณ์ รวมถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในแต่ละพื้นที่ดังตัวอย่างที่ได้ใช้ในการอธิบายการจัดการ ทรัพยากรป่าหน้าดินและกึ่งลือบสเตอร์ในรัฐเมนได้อย่างเป็นระบบ

จากวิกฤติเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา รัฐบาลไทยได้น้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นหนึ่งในศาสตร์ของพระราชา (ในหลวงรัชกาลที่ 9) มาเป็นแนวทางในการขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศ ทั้งใน ส่วนของการกำหนดนโยบายและการลงมือปฏิบัติร่วมกับทุกภาคส่วน ไม่ว่าจะเป็นองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ภาค ธุรกิจ ภาคประชาสังคม ภาคการศึกษา และประชาชน เริ่มจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 เป็นต้นมา โดยมีเป้าหมายคือ ปลุกฝังแนวคิดแห่งความพอเพียงตั้งแต่ระดับบุคคลจนถึงระดับองค์กร ซึ่งจะนำไปสู่ การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่ยั่งยืนต่อไปปัจจุบัน ประเทศไทยได้น้อมหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็น แนวทางหลักในการพัฒนาประเทศ โดยมีการระบุไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2560, ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2560 - 2564, และยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ Thailand 4.0 โดยมุ่งเน้นการดำเนินการเพื่อบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน 17 ข้อ (17 SDGs) ขององค์การสหประชาชาติตาม แนวทางของหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง หนึ่งในเป้าหมายเดียวที่ประเทศไทยประสบความสำเร็จคือ เป้าหมายที่ 1 การยุติปัญหาความยากจน ซึ่งเป็นหนึ่งในผลการดำเนินงานด้านความยากจนที่ดีมาอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่การพัฒนาในอดีตที่ผ่านมาที่ไทยสามารถทำได้ดีและสามารถบรรลุเป้าหมายความยากจนแห่งสหประชาชาติ

ด้วยเหตุนี้การพัฒนาที่ยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้ในประเทศไทย ทุกภาคส่วนต้องมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนให้ เกิดการเปลี่ยนแปลงบนพื้นฐานของทุนทรัพยากรที่มีอยู่ ทั้งนี้สิ่งหนึ่งที่มีส่วนสำคัญในการพัฒนา คือ การสร้าง จิตสำนึกของคนในสังคมให้มุ่งผลประโยชน์ส่วนรวม และส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมให้ลดน้อยลง ขณะเดียวกัน ต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดการพัฒนาและเพิ่มมูลค่าของทรัพยากรในท้องถิ่น นอกจากนี้ยังจำเป็นต้อง พัฒนาด้านชีวิตเพื่อสามารถสะท้อนผลการพัฒนาที่ยั่งยืนทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศได้ (สำนักงาน คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2546)

เอกสารอ้างอิง

- Baxter, W., & Grossman, N. (2017). *A Call to Action: Thailand and the Sustainable Development Goals (SDGs)*. BKK,THA: Editions Didier Millet.
- Bertazzi, P., Gomme, J., & Whelan, N. (1997). *SDG Compass*. Retrieved from https://sdgcompass.org/wp-content/uploads/2015/12/019104_SDG_Compass_Guide_2015.pdf
- Caiado, R. G. G., de Freitas Dias, R., Mattos, L. V., Quelhas, O. L. G., & Leal Filho, W. (2017). Towards sustainable development through the perspective of eco-efficiency - A systematic literature review. *Journal of Cleaner Production*, 165(Supplement C), 890-904. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.07.166>

- Commoner, B. (1971). *The Closing Circle*. USA: Field Enterprises Education Corporation.,
- G. Tyler Miller, & Scott Spoolman. (2015). *Sustaining the Earth* (11 ed.). USA: Cengage Learning.
- Green Alliance. (2007). *the nutrient cycle: closing the loop*. UK: Green Alliance.,
- I. Láng. (1995). Nutrient cycling and sustainability. *Fertilizer research*, 43(1-3), 31-35.
- Kitikorn Charmondusit, Shabbir H. Gheewala, & Thumrongrut Mungcharoen. (2016). Green and sustainable innovation for cleaner production in the Asia-Pacific region. *Journal of Cleaner Production*, 134, 443-446.
doi:dx.doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.06.160
- Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Thailand. (2016). *A Prctical Approach Toward Sustainable Development*. BKK,THA: Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Thailand.,
- Sadhu, M., Chakraborty, S., Das, N., & Sadhu, P. K. (2015). Role of Solar Power in Sustainable Development of India
TELKOMNIKA Indonesian Journal of Electrical Engineering, 14(1), 34-41. doi:10.11591/telkomnika.v14i1.7668
- Saeed D. Foroudastan, & Olivia Dees. (2006). *Solar Power and Sustainability in Developing Countries* Paper presented at the Proceedings of the International Conference on Renewable Energy for Developing Countries, Notre-Dame University Zouk Mosbeh, Lebanon.
- Shahid Naeem, Robin Chazdon, J. Emmett Duffy, Case Prager, & Boris Worm. (2018). Biodiversity and human well-being: an essential link for sustainable development. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 283(1844).
doi:10.1098/rspb.2016.2091
- Stockholm Resilience Centre. *Applying Resilience Thinking* SWEDEN: Stockholm Resilience Centre.,
- Supachet Chansarn. (2013). Assessing the Sustainable Development of Thailand. *Procedia Environmental Sciences*, 17(3), 611 – 619. doi:10.1016/j.proenv.2013.02.077
- Sustainable Development Solutions Network. (2016). *SDG INDEX & DASHBOARDS*. Retrieved from USA:
http://www.sdgindex.org/assets/files/sdg_index_and_dashboards_compact.pdf
- UMHELLOO. (2015). Biodiversity, Solar Power, and Nutrient Cycling- THE THREE PRINCIPLES OF SUSTAINABILITY. Retrieved January 7, 2017, from UMHELLOO <https://umhelloworld.wordpress.com/2015/03/10/biodiversity-solar-power-and-nutrient-cycling-the-three-principles-of-sustainability/>
- United Nations Thailand. (2015). From MDGs to SDGs. Retrieved Jan,07 2017, from United Nations Thailand,
<http://www.un.or.th/globalgoals/th/the-goals/>
- Zedan, H. (2002). *Biodiversity and Sustainable Development*. Retrieved from Canada:
<https://www.cbd.int/doc/newsletters/news-sd-suplement-en.pdf>
- ไทยพับลิก้า. (2560). บทสรุป SDGs ไทยปี 2560 : อีกไกลแค่ไหนจึงจะไปถึงเป้าหมาย. สืบค้นเมื่อวันที่ มกราคม 07, 2561, จากไทยพับลิก้า <https://thaipublica.org/2017/12/sdg2017-review/>
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2556). การพัฒนาที่ยั่งยืน (13 ed.). กรุงเทพฯ: โกมลคีมทอง, สนพ. มูลนิธิ.

- พิราวรรณ ชนะพาห์. (2551). กระบวนทัศน์การพัฒนาที่ยั่งยืนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐกิจพอเพียง. (วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต). สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, กรุงเทพฯ: ผู้แต่ง.
- มูลนิธิมั่นพัฒนา. (2560). ศาสตร์ของพระราช. สืบค้นเมื่อวันที่ มกราคม 7, 2561, จากมูลนิธิมั่นพัฒนา <http://www.tsdf.or.th/th/philosophy/>
- สถาบันไทยพัฒน์. (2560). Thailand - Corporate SDG Performance. สืบค้นเมื่อวันที่ มกราคม 08, 2561, จากสถาบันไทยพัฒน์ <http://www.thaicr.com/2017/03/thailand-corporate-sdg-performance-124.html>
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2546). การพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทของประเทศไทย. กรุงเทพฯ: ผู้แต่ง.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2560). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบสอง พ.ศ.2560-2564. กรุงเทพฯ: ผู้แต่ง.
- สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.). (2560). โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. สืบค้นเมื่อวันที่ มกราคม 7, 2561, จากสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.).
- สุทธิพร รัตนธ รัชธา. (2554). ศึกษาการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (ปริญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพฯ: ผู้แต่ง.